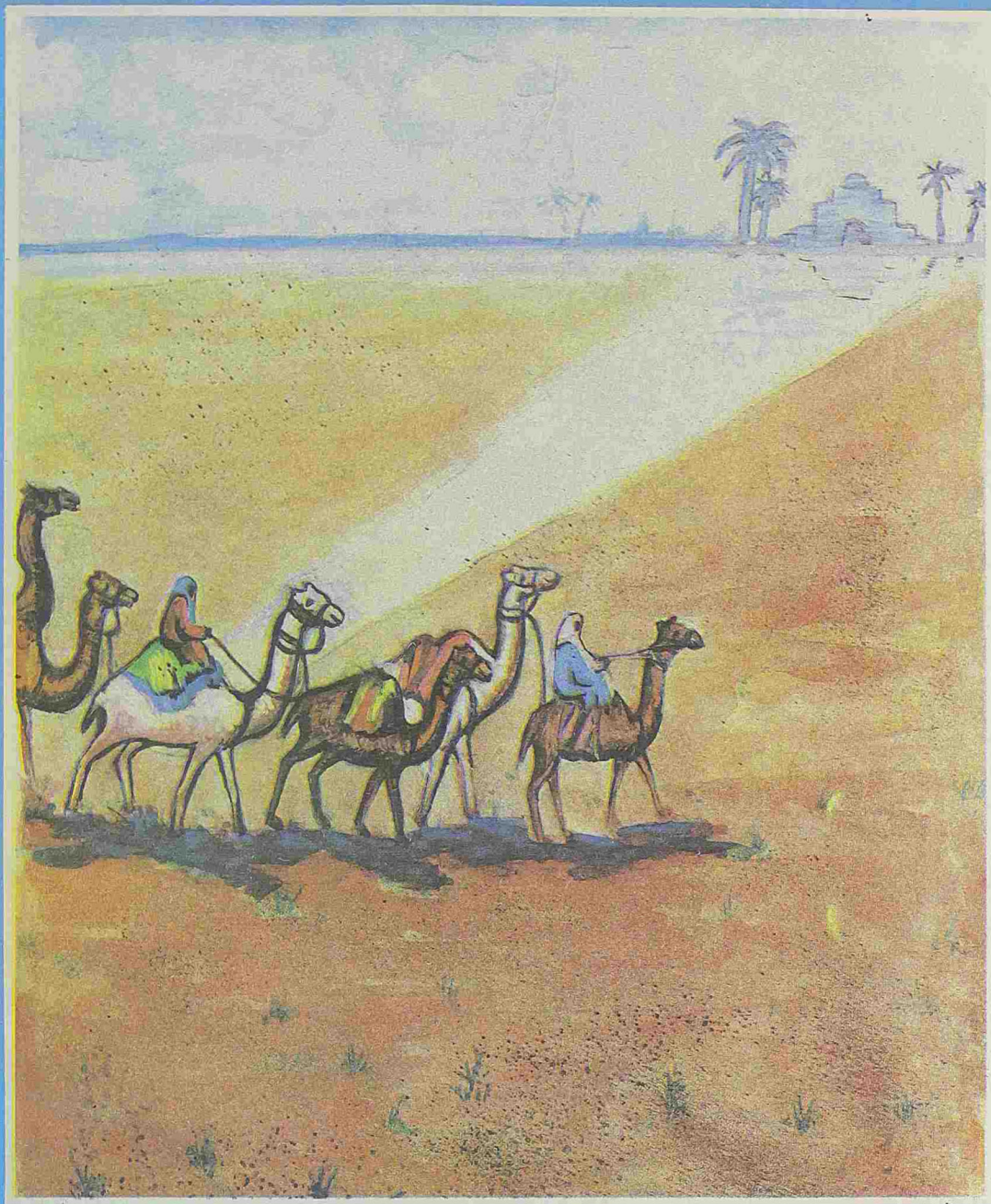

7

1987

ЕЛМ ВӘ ҺӘТӘТ

Гафгаз Албанијасы гәдим ме'марлыг дијарыдыр

Гәдим Азербайжан торпагы тарихи ме'марлыг абидәләри илә зәнkindир. Бу хәзинәә сајсыз-һесабыз сарај, түрбә, мәсчид, ханәкаһ, карвансара, һамам, көрпү, овдан, гала, бүрч вә јашајыш биһналары дахилдир. Һәммин абидәләрин бир гисми мүасир Азербайжан ССР әразисинин хејли һиссәсини тәшкил едән вә өлкәмизин гәдим мәдәнијјәт очагларындан сајылан Гафгаз Албанијасынын ме'марлығына аиддир. Әлверишли чоғрафи мөвгеји, мүхтәлиф тикин-тиләрин иншасы үчүн лазым олан хаммал (кил, ағач, метал, даш, әһәнк, кирәч вә с.) истәһсалы бу-рада ме'марлығын вә бәди сәнәтин һәртәрәфли инкишафына көмәк етмишдир.

XIII әсрдә инша олунмуш, ди-ни ајин сәчијјәли тикинтиләр ара-сында Ганзасар монастыр ком-плекси хусуси марағ доғурур. Мо-настырын мәнсубијјәти һағгында республика алимләри өз фикирлә-рини мәтбуатда билдирмишләр (Р. Көјүшов, Ф. Мәммәдова, А. Әһмәдов). Биз исә бу мәғаләдә Ганзасар монастыр комплексинин ме'марлыг чәһәтләриндән сөһбәт ачаағыг.

Комплекс Азербайжанын Мар-дакерт рајонунун Вәнк кәндиндә, Ганзасар адланан тәпәдә јерлә-шир. Гејд етмәк лазымдыр ки, гәдим вә Орта әсрләрдә дини би-наларын тәһлүкәсизлији онларын әтрафына гала диварлары чәкил-мәздән әввәл нәзәрә алынырды. Иншаатчылар тәбии шәраитдән бачарыгла истифадә едәрәк бу монастыр комплексини дә әлве-ришли мөвгедә учалтмышлар. Бе-лә ки, абидә бураја узанан јолла-рын говшағында тикилмиш, сон-ралар исә гала диварлары илә әһәтә олунмушдур.

Галанын чәнуб вә гәрб тәрә-финдән кириш дарвазалары вар-дыр. Бураја әсасән чәнуб гапы-сындан дахил олунур, гәрб кириш јолу исә еһтијат үчүн сахланы-лырды.

Монастыр комплекси баш бина сајылан килсәдән, гәрб тәрәфдән она битишик гавитдән (килсә рәһ-бәрлији алтында дини чәмијјәтин мүһүм мәсәләләрини һәлл етмәк үчүн топланыш јери) вә шимал тәрәфдән гала диварына сөјкәнән бир сыра јардымчы тикилиләрдән ибарәтдир.

Ганзасар монастыры чәләлиләр

сүләләсиндән олан кнјаз Һәсән Чалалдөвлә тәрәфиндән тикдирил-мишдир. Абидәнин иншасына 1216-чы илдә башланмыш, илк тикинтиләр 1238-чи илдә баша чатдырылмышдыр.

Күман етмәјә кифәјәт гәдәр әсас вардыр дејәк ки, Һәсән Чалалдөв-лә монастыры бүтөвлүкдә јенидән тикдирмәмишдир. О, јалныз бүтпә-рәст дөврүндән галмыш көһнә ал-бан мә'бәдини бәрпа етдирмиш-дир. Монастырын нәздиндә олан гавит исә ермәни тарихчиси Кир-накын мә'луматына көрә, Һәсән Чалалдөвләнин арвады вә оғлу тәрәфиндән тикдирилмишдир. Ком-плекс бүтөвлүкдә 1265-чи илдә баша чатдырылмышдыр. Үмумиј-јәтлә, килсә бинасы ме'марлыг үслубу җәтибарилә VIII—IX әср-ләрә мәнсуб хачкүнбәзли компо-зисијадан ибарәтдир.

Шамаһы рајонунун Сүндү кән-диндә јерләшән мәсчид дә белә композисијалыдыр. О, гәдим бүт-пәрәст вә ја христиан мә'бәди әса-сында тикдирилмишдир. Гејд ет-мәк лазымдыр ки, бу сајағ мәсчид планына IX әср Өн Шәрг өлкәлә-ринин дини биһналарында раст кә-линмир. Белә дини биһналарын

Ширванда мөвчуд олмасыны VIII эсрдә Шамахыда әсасы гојулмуш бөјүк Чүмә мәсчидинин галыгла-ры да сүбүт едир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, хач-күнбәзли композисија кетдикчә инкишаф едәрәк нәинки дини би-наларда, сарај, мемориал вә мүл-ки тикинтиләрдә дә XVIII әсрә гәдәр кениш јајылмышдыр. Буна мисал олараг Шәрифан (XIII әср), Гарабағлар (XIV), Бәрдә (1322), Ашағы Вејсәлли (XIV), Дәрбәтли (1314) түрбәләринин јералты һис-сәсинин планларыны, Ширванша-лар сарајынын түрбә (1435) мәс-чидини, Нардаран Хан бағыны вә һамамыны, (XV) Мәрдәкан мәсчидини (1432) Паһравәнд түр-бәсини (XV), Нәһрәм мәсчидини (XVI), Кәнчәдәки Чүмә мәсчиди-ни (1606), Нәһрәм кәндиндәки һамамы (XVII), Кешлә вә Јаных-лы мәсчидләрини (XVII) көстәр-мәк олар.

Ганзасар килсәсинин дахили композисијасынын әсасыны хач-күнбәзли план тәшкил едир. Кил-сәсин шәрг күнчләриндә чүббәха-на кими истифадә едилән узун-сов отаглар јерләшир. Бу отагла-рын арасында онун мөһрабы ро-луну ојнајан, һүндүрлүјү 1,1 м олан јарымдаирәви формалы ап-сида (дини вә ичтимаи бинанын бир һиссәси) јерләшир. Килсәнин гәрб күнчләриндә икимәртәбәли Хоран—дини маһнылар охунан јер дүзәлдилиб. Бинанын дахилиндә онун әсас һиссәсини дөврәјә ал-мыш күнбәзалты фәзанын күнч-

ләри шагули (галынлығы 5х8 см) хәтләрлә бөлүнмүшдүр. Хач ганад-ларын тағлары (күнбәзалты фәза тәрәфдән) чатма формалыдыр. Һәр бир тағ јелкәнләринин јухары һиссәсинин үзәриндә мүгәддәс һей-ван фигурлары — өкүз вә гојун башы барелјефи тәсвир олунуб.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Азәр-бајчанда һейван вә гуш фигурла-рынның мө'марлығы абидәләринин композисијасына дахил едилмәси фактына һәлә V әсрдә дә тәса-дуф олунуб. Буну Ибн әл-Факи-нин мүасирләри дә гејд едиб-ләр.

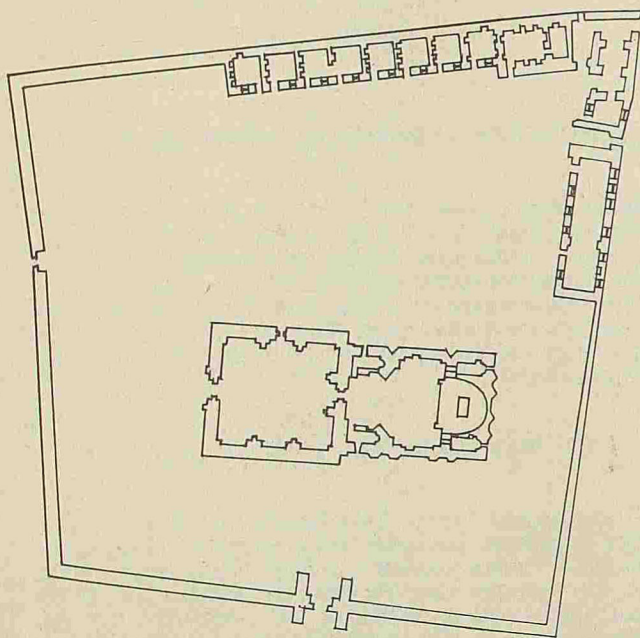
Бунунла әлагәдәр Минкәчевирдә археоложи газынтылар заманы ашкар едилмиш, IV—VI әсрләрә аид мө'бәд капителини көстәрмәк олар. Капителдә релјефли рәсм-лардән товуз гушу тәсвир олун-мүшдүр. Килсәнин фасады јасты, назик, чүт јарымсүтунларла даи-рәви тағлара бөлүнүбдүр. Шагу-ли хәтбоју бөлмәләрдән истифадә етмәкдә мө'марын мәгсәди әсас объектин, ја да барабанын учалы-ғыны нәзәрә чатдырмагдан иба-рәт олмүшдүр. Бу чәһәт Чичимли вә Чуға кәндләриндәки түрбәләр-дә дә мүшаһидә олунур.

Ганзасар килсәсинин шимал вә чәнуб фасадлары ејни композиси-јалыдыр. Профилли хач орта тағ үзәриндә јерләшдирилмишдир.

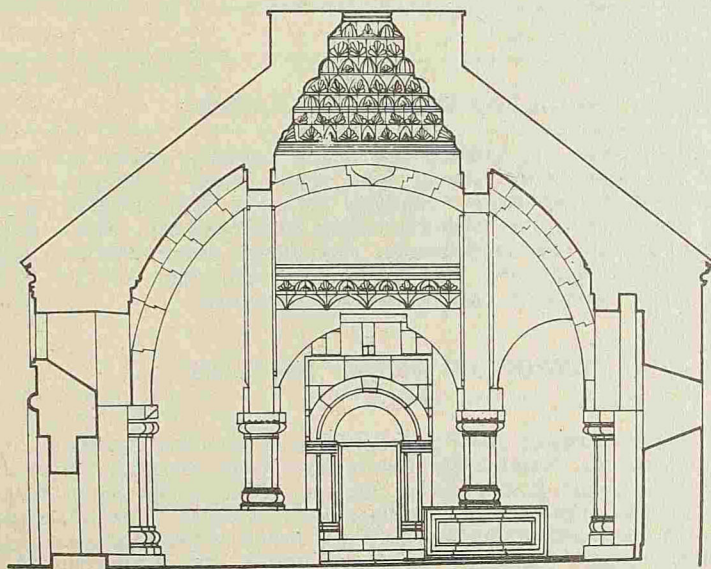
16 тәрәфли барабанын һәр бир тәрәфи кичик фронтонла (бина фасадынын, сыра сүтунун јухары тамамлајычы һиссәси) тамамла-

ныр. Онун бу чүр тамамланмасы-на мүнәсиб олараг күнбәзин пира-мида шәклиндә өртүјүнә чәтир формасы верилмишдир. Барабан вә өртүк бүтүн бина үзәриндә уча-лыр. О, һејкәлтәрашлығы нүмунә-ләри илә бәзәдилмишдир.

Барабанын тилләри сәдә капи-телли үч јарымсүтунла һашијә-ләнмишдир. I, IV, VI, VIII вә XII тилләрдә дәрин олмајан үчбу-чаглы формада бошлуглар дүзәл-дилмишдир. Даш үзәриндә нахыш-ланмыш һәр бир јарымсүтун аша-ғы һиссәдә һејкәлләрлә тамамла-ныр. Галан тилләр формача јас-тыдыр. Бунлардан дөрдү (I, V, IX вә XIII тилләр) нәбати орнамент-лә һашијәләнмиш дүзбучаглы дар пәнчәрәдән ибарәтдир. Гәрб тил-дә (IX) бундан әләвә, һејкәл тәс-вири дә вардыр. Галан тилләрдә-ки (III, VII, XI, XV вә XXIV) кичик даирәви пәнчәрәләр енли вә дәрин профиллә һашијәлән-мишдир. Гејд етмәк лазымдыр ки, һејкәл тәсвирләри барабанын де-корлашмасына мүәјјән мө'на ве-рир. Бу, илк нөвбәдә симметрик олан ики гәрб тилләриндәки (VIII вә X) ики киши ктиторун (мо-настыр һакиминин) тәсвиридир. Онлар ајагларыны бүкүб Шәрг гајдасы илә отурмушлар. Һаким-ләр әлләрини галдырыб тахта үзә-риндә гојулмуш мө'бәдин моделини сахлајырлар. Бунларын бири чох күман ки, Хачен һөкмдарыдыр. Еһтимал етмәк олар ки, мө'мар монастыр һакимләри симасында кнјаз Һәсән Чалалдөвләни вә онун

Монастыр комплексинин планы

Гавит бинасынын ен кәсији.

оғлу Атабәји тәсвир етмишдир.

Релјефли фүгурлар барабанын дикер тилләриндә дә тәкрар олу- нур. II вә VI тилләрдә ејни тәс- вирләр — өкүз башы вә гартал барелјефи ајдын нәзәрә чарпыр. Шүбһә јохдур ки, барабанын һеј- кәлтәрәшлыг композисијасы бина- нын ме'марлығы илә үзви сурәт- дә бағлыдыр.

Сталактитләрдән истифадә ет- мәккә ме'марлыг композисијасы һәллине илк дөфә 1079-чу илдә Бақыда тикилмиш «Сыһыггала» мәсчидинин миһарәсиндә раст кә- линир. Белә композисија өзүнүн сонракы инкишафыны Орта әсрин даһи ме'мары Әәмәи Нахчывани- нин учалтдығы Ме'мүнә хатун түрбәсиндә дә тапмышдыр. Ори- жинал сталактитли гүббәјә Дәр- бәтли кәндиндәки түрбәдә дә раст кәлинир. Лакин бурада өртүк үзә- риндә ишыг бошлуғу јохдур.

Ганзасар гавитинин интерјери- нин бәдii көрүнүшүндә ишыг бошлуғунун бөјүк ролу вардыр. Онун даһили ме'марлығы садә- дир. Гавитин әсас салонуна гәрб тәрәфдән енсиз бир бошлуғ әлә- вә едилмишдир. О, әсас салондан 16 тилли ики ағыр сүтунла ајры- лыр. Бу сүтунларын үзәриндә тағларын гәрб отурачағлары даја- ныр. Гавитин харичи дөврәси мү- рәккәб дејилдир. Онун маили дам өртүјү даш плитлидир. Öртүјүн ортасында, сталактитли гүббәнин үстүндә сәккизтәрәфли јүнкүл ро- тонда (кирдә вә ја јарымкирдә гүббәли кичик бина) учалыр. Бу,

бир нөв зәнкхаран ролуну дашы- јыр.

Гавит үчпилләли күрсү үзәрин- дә гурулмушдур. Онун шимал фа- садында кириш јеринин сағ вә сол тәрәфиндә бир-биринә бахан ики бәбир релјефи вардыр. Фасад би- нанын декорунда баш јер тутур. Гавитин гәрб порталы өз бөлмә- ләринин күчлү профилләшмәси, бунунла әләғәдар әмәлә кәлән ишыг вә кәлкә васитәсилә дивар сәтһиндән хејли ирәли чыхыр.

Гафгаз Албанијасынын надир абидаһи олан Ганзасар монастыр комплексинин ғысаға ме'марлыг характеристикасы беләдир. Бу абидајә марағ, һәр шејдән әввәл онун јүксәк ме'марлыг мәзијәт- ләри вә бәдин тәртибатында өз әксини тапан јерли тикинти тех- никасы, декоратив бәзәкләрин бәһзәрсизлији илә изаһ олунур. Абидајә Ширван вә Нахчыван ме- марлыг мәктәбинин мүәјјән тә'си- ри көрүнур.

Мә'лум олдуғу кими, Азәрбај- бајчанда феодал дөврүндә, ислам дининин јајылмасындан сонра, јер- ли ме'марлыг мәктәбләринин фор- малашма просеси кетмишдир.

Ислам дининин тәләбләри ти- кинтиләрин јени типолокијасында әввәлләр формалашмыш ме'марлыг ән'әнәләриндән истифадә едилмә- сине һеч дә манечилик тәрәтмә- јиб.

Бу мәктәбләрин илки, јә'ни Ар- ран мәктәби Арран әразисиндә, хусусән онун мәркәзи Бәрдә шә- һәриндә тәшәккүл тапмышдыр.

Илк христиан Албанијасы дөврүн- дә мејдана кәлмиш бу ән'әнәләр Арран ме'марлыг мәктәбинә онун үзви һиссәси кими даһил олмуш- дур.

Албан ән'әнәләринин күчлү тә- сири Арран ме'марлыг мәктәби- нин тәшкилиндә ајдын нәзәрә чар- пыр. Албанијанын христиан вә ислам дөврү ме'марлыг үслубла- рынын бирләшмәсинин көзәл нү- мунәси Газах рајонунун Әскипара кәндиндәки мә'бәд комплексиндә дә өз әксини тапмышдыр.

Албанија мүстағиллијини итир- дикдән сонра, һәлә дә албан хрис- тиан абидаләри јаранырды. Арран ме'марлыг мәктәбинин ән'әнәләри әләғәсинә бахмајарағ, бунлар епи- зодик характер дашыјырды. Лакин Нахчыван ме'марлыг мәктәби, онун мемориал абидаләриндән кә- лән тә'сирләр мејдана чыхандан сонра албан христиан абидаләри- нин бу тәкамүлүнүн нәтичәси Ганзасар мә'бәди сајылып.

Ганзасар монастыр комплекси һәчмләрин һәндәси дүзкүнлүјүнүн ајдын һәлли, ме'марлыг формала- рынын забитәлилији вә даһили тәртибатынын дәғиг гурулушу илә диггәти чәлб едир. Бу бахымдан Ганзасар монастыры јерли инша- атчыларын конструктив фикирлә- ринин јүксәк наилијәтләрини вә орижинал даш ојма нүмунәләрини өзүндә әкс етдирир.

Камил МӘММӘДЗАДӘ,
сәнәтшүнаслыг доктору, рес- публиканын әмәкдар ме'мары.

ХӘБӘРЛӘР

ПОЛИМЕР ГУРҒУШУНУ ӘВӘЗ ЕДИР

ИНӘКЛӘР ӘКИЗ БАЛАЛАЈЫР

Мә'лумдур ки, инәјин әкиз бала вермәси артыг әт вә сүд демәкдир. Анчағ әкиз бала надир һалларда доғулур. Бу проблем үзәриндә ишләјән Чехословаки- ја алимләри бөјүк мүвәффәғијәт газанмышлар. Микро- чәрраһијә мүтәхәссисләри мәһсулдар чинс инәклә- рин ики ембрионуну јени үсулла ади инәкләрә көчүр- мүшләр. Нәтичәдә сағлам әкизләр доғулур.

МИКРОСКОП ӘМРЛӘ ИШЛӘЈИР

Бу јахынларда АФР-дә гејри-ади микроскоп ихтира едилмишдир. Чәрраһијә әмәлијаты үчүн нәзәрдә ту- тулмуш чиһаз команда илә ишләјир. Микроскоп һәки- мин әмри илә тәсвири азалдыб чохалтмағла бәрәбәр, һәм дә ону ајдынлашдырыр. Гејд етмәк лазимдыр ки, чиһаз алман, инкилис, франсыз, испан, јапон вә рус дилиндә верилмиш әмрләри «баша дүшүр».

Финландијада јени истеһсал едилмиш автомобил аккумуляторунда бир грам белә гурғушун јохдур. Онун бүтүн һиссәләри, һәтта электродлары да поли- мердән һазырланмышдыр. Орижинал гурулушлу бата- рејалар әввәлкиләрдән хејли јүнкүлдүр вә ону мин дөфә долдурмағ мүмкүндүр. Чох күман ки, кәләчәкдә бүтүн электромобилләрин аккумуляторлары полимер- дән һазырланачағ.

ТУСТУ ЧОХАЛДЫҒЧА ИОНЛАР АЗАЛЫР

Бу јахынларда Југославија һәкимләри папирос түс- түсүнүн тә'сирини јохламағ үчүн марағлы тәчрүбә ке- чирмишләр. Онлар сәһәси он беш квадратметр олан отагда һәр саатдан бир үч сигарет чәкмишләр. Једди саатдан сонра отагда һаванын ионлашмасы 53,5 фа- из азалмышдыр ки, бу да микробларын чохалмасы де- мәкдир.